

О ЛЕКСИЧКОЈ КАРИТИВНОСТИ РЕПРЕЗЕНТОВАНОЈ ГЛАГОЛИМА И ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈИ ПАРТИЦИПАНАТА У РУСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду је описана једна од могућности представљања каритивног значења лексички самосталним јединицама – глаголима. Пажња је усмерена на глаголе из домена отуђивања будући да аутор сматра да они каритивност показују у својој дубинској структури јер, уколико је нешто отуђено, друга страна је лишена датог ентитета. Показано је, такође, да се у својству каритива могу користити и глаголи из семантички супротне скупине глагола присвајања те придеви без посматране компоненте, уколико се као важни аналитички фактори узму перспективизација и информациона структура (каритивне) ситуације.

Кључне речи: каритивност, глаголи, апсенси, оријентир, партиципанти, агенс, субјекат, отуђивање.

The paper describes one possibility of representing caritive semantics with verbs as lexically independent units. Attention is focused on the verbs from the domain of deprivation since we believe that they possess caritive semantics in their inner structure. We also show that the verbs from the semantically opposite group can have caritive properties as well as adjectives without an observable meaning if we take perspectivization and informational structure of the (caritive) situation as important analytical factors.

Keywords: caritives, verbs, absentee, point of orientation, participants, agent, subject, deprivation.

1. Категорија каритивности¹ (лишености; од лат. *caritas* – ‘недостатак’, ‘оскудност’ према Толстая (2008)) подразумева одсуство или неукљученост једног елемента ситуације, тзв. *апсенса*, а граматички се експлицира на различите начине: на синтагматском плану помоћу предлога *без* с именичком допуном у генитиву (*Вышел без куртки/Изашао је без јакне*), на творбеном префиксом *без-* (*безответный вопрос (питање без одговора), бездетная женщина (жена без деце*) и др. (Боханова 2013: 169–173, Оскольская и др. 2020: 7–25). Каритивно значење се може изразити и лексички самосталним јединицама – нпр. глаголима, које посматрамо у датом раду. Наиме, *апсенси*, елемент који недостаје у каритивној ситуацији и њен је обавезни члан, може бити семантички субјекат/објекат, односно имати адвербијалну или атрибутивну функцију, што значи да је обавезно лексички изражен. Ипак, ситуација често подразумева неукљученост бар још једног (другостепеног) учесника који му је супротстављен – тзв. *оријентир* (Оскольская и др. 2020: 16–17). Појмове *апсенси* и *оријентир* не треба схватити као семантичке улоге у уобичајеном

¹ Насупрот посесивности, није на одговарајући начин заступљена у лингвистичким истраживањима (према Иванов 1995: 5), посебно у словенским језицима.

смислу; они су у релацији један према другом (Оскољская и др. 2020: 17). У каритивној ситуацији поменути партиципанти² не морају бити коагенси (као када је реч о комитативној ситуацији)³, већ може постојати агенс који управља њоме, при чему је оријентир пасивни посесор. Другим речима, позиција коју ће заузети партиципанти у одговарајућој синтаксичкој целини зависи најпре од рекцијских карактеристика глагола-предиката, али и од значења представљеног датом целином те средстава којима се то постиже.

Анализа је усмерена на оне глаголе у руском језику којима се изражава одсуство једног ситуативног елемента(или више), идентификацију семантичких типова и, посебно, на моделе граматикализације апсенса, оријентира и др. партиципаната (каритивне) ситуације који се подразумевано јављају уз посматране глаголе. Осим тога, настојимо да покажемо да је могућа интерпретација каритивности и када у контексту није присутно ниједно од горепоменутих средстава којима се она обично означава. Пошто у русистичкој литератури нема радова⁴ у којима се глаголи посматрају као каритивни показатељи, мислимо да има смисла проширити листу партиципаната у складу с рекцијским особинама глагола иако је на реченичном нивоу оријентир некада нерелевантан чинилац – у случајевима типа *Иван открил бутљку без штопора* (када инструмент није био укључен у ситуацију отварања – оријентир је Иван) или безличним реченицама *Холодно без солнца* (Оскољская и др. 2020: 17).

2. Мноштво је глагола којима се отуђивање/лишавање може изразити (в. ТСРГ 1999: 573–575), као *братъ – взятъ, красть – украсть, овладевать – овладеть, разоружать – разоружить, отнимать – отнять* и др., али прототипским каритивима сматрамо *лишать(ся) – лишить(ся), отчуждать(ся) – отчуждить¹(ся) и отсутствовать*. Овога пута, уз наведене, размотрићемо и *отобрать – отбирать, отнимать – отнять, удалять(ся) – удалить(ся), терять(ся) – потерять(ся)/утерять(ся), утрачивать(ся) – утратить(ся) и не хватать – не хватить*. Међутим, услед повезаности тематских потпоља отуђивања (у чијој је суштини каритивно значење)⁵ и присвајања/стицања, пошто отуђивање/лишавање (имајући у виду перспективизацију ситуације), заправо, представља стицање са негативном оценом (према Valek 2018: 342), глаголи *получать* и *получить* анализираће се у каритивном контексту. С обзиром на вишезначност грађе, фокусирамо се на семантичке сегменте у којима се остварује каритивност.

² То су учесници повезани не само са ситуацијом него и међусобно, те у различитим односима имају различите улоге – нпр. *агенс* и *пацијенс* (најукљученији у ситуацију), односно *комитатив*, *бенефицијент* или *инструмент* (најмање укључени) (Lehmann 1991, 2006). У раду агенсом сматрамо партиципанта укљученог у ситуацију (с могућношћу њене контроле) не вршећи типологизацију.

³ О комитативним конструкцијама и контроли ситуације в. детаљно код Архипов (2009).

⁴ С. Осколска и др. помињу *отсутствовать, лишать(ся) и не хватать* као лексичка средства којима се каритивно значење презентује, али анализа није дата (Оскољская и др. 2020: 21).

⁵ У раду изједначавамо појмове *каритивност, лишеност, непоседавање и одсуство* иако их одређени аутори диференцирају (в. Радчук 2019), према не узимају глаголе као предмет анализе.

2.1. Каритивни фокус⁶ денотиран глаголима *лишатъ* и *лишитъ* је на *одсутву посесије*.⁷ Наиме, због својих реакцијских особина, наведене лексеме захтевају да апсенс (представљен конкретним/апстрактним именицама, *живо* /+, -/) буде граматикализован генитивом. Дати глаголи (*лишатъ* са ширим семантичким опсегом) у односу су видске корелативности када је реч о поништењу *каузиране* посесивности, али не и када се ради о некаузираној. Лексички се наведена појава манифестује помоћу (кратких или дугих облика) трпног глаголског придева *лишенный* (-ая, -ое, -ые). У примерима (3) и (4), где је експлициран како апсенс (на позицији објекта – *элементарной логики* и *стабильности*) тако и оријентир (субјекат, који утиче да дође до лишавања – *субъективизм, облака*), наведени глаголи представљају видске парњаке. Уз то, глаголом *лишатъ* означавају се временски неспецификоване активности: (1) *Это лишит крупных операторов возможности инвестировать в современные технологии*⁸...; (2) *И люди заплуют того, кто лишит постаревшую собаку заслуженной чести*; (3) *Субъективизм, излишняя ангажированность таких крайних суждений лишает их элементарной логики*; (4) *Облака, идущие нескончаемой вереницей по диагонали вверх, лишают его стабильности*. С друге стране, у пасивним конструкцијама без каузаторског елемента може да се јави једино глагол *лишитъ* у облику трпног глаголског придева *лишенный* (са резултативним значењем), а замена с глаголом (или пак конструкцијом) супротног граматичког садржаја није могућа због условног значења које пасивни каритивни облик с атрибутивном функцијом поседује у укупној семантичкој структури, што се, по правилу, реализује пре радње ситуације денотирани читавом реченицом, уп.: (5) *Сегодня можно говорить только об обществе, лишенном смысла*; (6) *Чередование времен года как явление не лишено печали*.

2.1.1. Код рефлексивних облика каузаторско деловање субјекта је маркирано постфиксом -ся, премда је оно (у активним конструкцијама) и лексички означено, нпр. заменицом *ты* или именицом *боги*: (6) *А если у тебя работа за границей? Тогда ты лишаешься источника доходов*; (7) *А если боги лишаются права влиять на этот мир, то разрушается понятие «бог»*.

2.2. *Отчуждать(ся)* и *отчудить¹(ся)* каритивни фокус усмеравају на (метафоричко) кретање којим се апсенс удаљава од оријентира, неког његовог дела или пак својства, а дата транспозиција обухвата и емоционални или психички домен. Код нерелексивних облика *отчуждать* и *отчудить¹* апсенс се граматикализује на два начина:

2.2.1. Акузативом без предлога, када је представљен апстрактним реалијама које су у односу *део* – *целина* с надређеним појмом/особином; уп. наредни пример, у којем се остварује и метафоричко аблативно кретање (карактеристично за *отчуждать*): (8) *Когито-онтологийные ножницы разрезают и отчуждают*

⁶ Под *каритивним фокусом* подразумевамо тип ситуативног одсуства који се манифестује. Најчешће се ради о посесији (материјалних/апстрактних ентитета), али у обзир може доћи кретање, као и сâмо присуство и сл.

⁷ Без референције на то да ли је до резултата активности дошло насилним путем или не.

⁸ Примери су преузети из електронског корпуса руског језика (даље НКРЯ) чија се приступна адреса наводи на крају рада.

«индивидуальность не только людей, но и вещей», всю духовную жизненность человеческого мира, отчуждает любую интимность, веру... Помоћу датог модела граматикализације апсенса изражава се и одсуство посесије насилним путем: (9) а) *Все они принудительно отчуждают земли прежних крупных владельцев...* / б) *Отчудить участок у народа-латифундиста для того, чтобы дать очаг народу-скитальцу, есть акт справедливости.*

2.2.1.2. Акузативом у конструкцији где је оријентир представљен генитивом са предлогом *от*. Уколико се у контексту реализују и апсенси и оријентир, аблативна компонента удаљавања подразумева да је оријентир (замишљена) тачка на којој метафоричко кретање почиње (секундарна допуна), док је апсенси позициониран непосредно иза или испред глагола и представља његову примарну лексичку допуну. Одсуство се не реализује на иницијативу оријентира нити он на било који начин на њега утиче: (10) [...] *и это отчуждает артиста от слушателя, придает исполнению характер позы*; (11) [...] *совершенная разность в первоначальных впечатлениях отчуждает их друг от друга*. У наведеним примерима каузатори каритивних ситуација јесу појмови лексикализовани показном заменицом *это* (пример 10) односно вишечланом синтагмом *совершенная разность в первоначальных впечатлениях* (пример 11), па и апсенси и оријентир представљају семантичке објекте.

2.2.2. Рефлексивне форме *отчуждаться* и *отчудиться*, према МАС, имају искључиво емоционално значење, у којем се и манифестује каритивност. За разлику од нерелексивних, постфиксални облици се углавном употребљавају с предлогом *от* којим се, у оквиру генитивне конструкције, граматикализује оријентир, док је апсенси у номинативу (на позицији семантичког субјекта и иницијатор каритивне ситуације), уп.: (12) *Сам чувствую, как [я] отчуждаюсь от среды, от друзей*; (13) *Горько было мне читать ваши слова о том, что я отчудился от вас и Жени, дорогая моя*; (14) *Со смерти своей жены в 1915 году он отчудился от жизни...*

2.3. Глагол *отсутствовать* нема видски кореспондент свршеног вида, па денотирана ситуација нема предодређен завршетак, а одсуство/неукљученост, који обухватају како просторну (пример 15) и временску димензију (16) тако и посесију (17), трајни су квалификатори активности. Апсенси је представљен различитим ентитетима граматикализованим номинативом на субјекатској позицији. Уп.: (15) *В стране отсутствуют случаи смерти от кори*; (16) *Сколько времени она отсутствовала, я не знаю*; (17) [...] *перевод нельзя ни отправить, ни получить в местности, где отсутствует хорошо развитая инфраструктура...*

2.4. У примарном значењу насилног отуђивања каритивну компоненту манифестују и *отобрать(ся)* – *отбирать(ся)*⁹, са специфичном граматичком

⁹ Према је у БАС наведено да *отобраться* и *отбираться* функционишу у свом секундарном значењу као пасивни облици и у каритивном домену (уп.: *Вдова платит подать не могла, и земля от семьи немедленно отбиралась* – БАС 1959/8: 1241), на основу грађе из НКРЯ запажа се да се у савременом руском језику они користе у значењу ‘одабрати, изабрати’, ‘састати се’, ‘проћи даље, у наредни круг такмичења’. Последње је примећено само код варијанте НСВ.

реализацијом апсенса и оријентира. Наиме, иако често долази до изједначавања улога агенса и оријентира, оно ипак није обавезно; уп. следећи пример, где агенс (лексикализован заменицом *я* у номинативу) није оријентир: (18) *Представьте, что я отбираю у кого-то сапожную мастерскую со словами: «Мой вице-президент будет ею заниматься!»* Наиме, оријентиром сматрамо (пасивног, непознатог) посесора (уп. конструкцију с предлогом *у – у кого-то*) отуђивог ентитета – апсенса, семантичког објекта, граматикализованог синтагмом у акузативу (*сапожную мастерскую*). Истоветан модел функционише и с *отобрать* уколико долази до контекстуалне диференцијације наведених трију елемената ситуације: у (19) агенс је *Ярославль*, оријентир-посесор *Иваново*, док је апсенси вишечлана синтагма с објекатском функцијом *звание города невест*: (19) [...] *после последней переписи населения Ярославль отобрал у Иваново звание города невест и стал самым «женским» городом России*. С друге стране, у (20) агенс јесте и оријентир (означен заменицама *кто* и *тех*), који врши отуђивање апстрактног апсенса, лексикализованог придевом у објекатској функцији *последнее*. Уп.: (20) *В племени уважали не тех, кто помышляет другими, отбирает у них последнее, а тех, кто, наоборот, делится добытым*.

2.5. Недозвољено присвајање карактеристично је и за *отнимать – отнять*¹⁰, уз условно диференцирање, у зависности од контекстуалних елемената, две готово истоветне каритивне компоненте – неукључености и лишености. Наиме, у значењу ‘померити у страну, склонити’ долази до изражаја неукљученост,¹¹ док је у осталим реч о лишености. Са аспекта хијерархизације елемената унутар каритивне конструкције (на овакав начин посматрана) лишеност има виши статус јер се њоме активно модификује ситуација. Уп. у (21), где је агенс (који управља активношћу отуђивања) особа, припадник какве групаације (*большевики*), оријентир (пасивни посесор) је означен именицом те граматикализован генитивном конструкцијом с предлогом *у (у семьи)*, док је апсенси на позицији семантичког објекта граматички формализован акузативном синтагмом *всё остальное*: (21) *А потом пришли большевики и отняли у семьи всё остальное*. С друге стране, агенс може бити и апстрактан појам (*христианство*), као и апсенси који је, како видимо, представљен и генитивном синтагмом (*радости жизни*), док је оријентир-посесор људско биће (*у человека*): (22) *Иногда создают превратную картину, что христианство отнимает радости жизни у человека*. Могуће је да агенс и оријентир буду презентовани истоветним ентитетом те да је реч о неживој реалији, као и да апсенси буде апстрактан појам, уп.: (23) *Нечаянно прочитанные слова словно отняли силу*; (24) *И тут — плевок, плевок, который отнимает последнюю надежду...* Апсенси, међутим, може бити и неки део тела граматикализован акузативом када се, према МАС, има у виду да је он отклоњен оперативним путем: (25) *Китаец, придя в себя, горько заплакал и стал жаловаться, зачем у него отняли ногу*.

¹⁰ У примарном значењу глагола *отнять* диференцирају се компоненте ‘узети (нешто) од некога упркос његовој жељи’, ‘овладати чиме; присвојити себи’ и ‘лишити (кога) нечега’ (в. МАС).

¹¹ Уп. *Шурочка уже успела справиться с собой и отняла платок от лица* (МАС): апсенси *платок* бива искључен из даљег тока ситуације, али се може поново укључити у њену реализацију.

2.5.1. Код рефлексивних варијаната *отниматься* и *отняться* апсенс често означава део тела,¹² најчешће језик, екстремитете и сл., који је одузет. У датом случају каритивност је метафоричка будући да је апсенс формално присутан, али са (трајно или привремено) модификованом функцијом. Осим тога, како показују примери (26) и (27), апсенс је на позицији семантичког субјекта, дакле, граматикализован је номинативом. Уп. нпр.: (26) *Шевельнуться не могу. Руки, ноги отнялись*; (27) *Тотчас же отнялись у него рука, нога и язык*.

2.6. Удаљавање посредством (метафоричког) кретања запажа се и у делу семантике глагола *удалять(ся)* – *удалить(ся)*. Наиме, у погледу денотирања каритивности узета су у обзир значења с каузаторским елементом – ‘одстранити (на какав специфичан начин)’, ‘одстранити оперативним путем’, ‘ослободити се нечега’ којима се означава апсолутни престанак укључености апсенса у ситуацији; прецизније, реч је о његовом непостојању.¹³ Уп.: (28) *Ему благополучно удалили меланому, он на днях выписывается*; (29) *А этому удалим опухоль под местным наркозом*.

Са временског аспекта каритивност може бити и привремена, често кад је реч о буквалном кретању апсенса (*живо* /+/) које је проузроковао агенс: (30) *Прут удалил из кухни посторонних и, растревляя в себе воинственный дух, пошел на приступ*. Уколико се пак има у виду емоционално или друго апстрактно удаљавање, чешће се уз посматрани глагол користи предлог *от*. Оријентир је у датом случају позициониран лево од наведеног предлога. Уп.: (31) *Конечно, после смерти Сталина в советском обществе произошли существенные изменения, которые удалили его от идеального типа тоталитаризма*. Међутим, у значењу ‘лишити кога могућности да учествује у нечему; да се бави чиме’ оријентиром се лексикализује врста активности која је апсенсу недоступна, док апсенс представља особу којој је онемогућено да се бави одговарајућим послом. Каузатор те немогућности (лишености) је агенс, али је он у следећем примеру непознат: (32) *Во-вторых, полицеймейстера удалили от должности, а прочих недовольных разослали в заточение по уездным городам*.

2.7. Опште одсуство односно поништење посесије денотирано глаголима *утрачивать* и *утратить* спецификује се помоћу глаголских објекатских допуна у акузативу (ређе генитиву) којима се граматикализује апсенс. Уп. апсенса *интерес*, *инстинкты* и *достижения* те оријентире-агенсе *она* и *собаки* у примерима који следе: (33) *Она сама не желала больше заниматься английским и утратила интерес к детективным романам*; (34) *Собаки утратили некоторые инстинкты, свойственные диким зверям*. Слично се понашају рефлексивне варијанте, а апсенс је (због присутног маркера рефлексивности) на позицији субјекта. Уп.: (35) *Их плодотворная связь не утрачивается и в дальнейшем*; (36) *Эти вопросы множатся с каждым годом, иллюзии утрачиваются одна за другой*.

¹² Срећу се и апстрактне именице, а могућа је реализација пасивног посесора помоћу конструкције у + ген.: *Под его знаменем отнимались силы у пищущих людей, он был средством давления на писателей и читателей*.

¹³ Апсенс је реметилац нормалног тока активности чијим се отклањањем она несметано обавља.

2.8. Глагол *терять(ся)* специфичан је у погледу граматичке информације која се тиче образовања видских кореспондената и њиховог међуодноса. Наиме, у већини својих значења *терять* (видски кореспондент је *потерять*) функционише као каритивни показатељ чија се семантичка својства спецификују глаголским (објекатским) допунама – апсенсима (конкретним или апстрактним; уп. ниже *время* и *целостности*), док су оријентири представљени као субјекти (*мама, его герои*): (37) *Между тем мама теряет время, а кожная инфекция разрастается*; (38) *При всей детальности анализа его герои не теряют целостности, остаются живыми*. Уп. трансформисане горенаведене примере: (37а) *Между тем мама потеряла время, а кожная инфекция разрасталась*; (38а) *При всей детальности анализа его герои не потеряли целостности, остались живыми*.

2.8.1. Међутим, у примарном значењу (‘лишити се чега услед непажње’) *терять* шири своју видску парадигму,¹⁴ те му у својству видског кореспондента одговара и глагол *утерять*, а апсенси су, најчешће, апстрактне именице у акузативу којима се денотира какво својство/особина, уп.: (39) *Он утерьял [потерял; терьял] контроль над своими чудачествами*; (40) [...] *Александр Федорович давно утерьял [потерял; терьял] болтливость, но гимназистом в душе остался*. Из лексикографског описа глагола *утерять* примећује се да он има опште значење лишености, те се чини да би могао одговарати мотивном у свим његовим значењима. Ипак, анализа грађе из НКРЯ показала је да постоје извесно одступања у односу на речничке наводе: уз глагол *утерять* се изузетно ретко¹⁵ као апсенси јављају лексеме с обележјима *живо* /+/, а именица *работа* као (објекатска) допуна наведеном глаголу није идентификована ни у једном примеру, док се у својству апсенса уз *потерять* среће у немалом броју случајева. Уз то, и сâм глагол *утерять* поседује специфичност видске парадигме, с обзиром на то да лексикографски подаци говоре да је његов општи парњак НСВ мотивни *терять*, док у примарном¹⁶ поседује (и) секундарно имперфективизовану варијанту *утеривать* (лични глаголски облици у НКРЯ срећу се у свега 6 примера). Формира се, дакле, трочлани низ (триплет) *терять – утерять – утеривать*¹⁷, у којем сваки репрезент показује сопствене специфичности.

2.8.2. У примарном значењу глаголу *теряться*, према МАС, видски кореспонденти су како *потеряться* тако и *утеряться*. Међутим, сагледавши семантичке карактеристике апсенса, уочили смо да *утеряться* кореспондира са мотивним не само у примарном већ у највећем броју значења у семантичкој структури. Дакле, када је реч о пасивном неукључењу у ситуацију како је у примеру (41), у којем је апсенс истовремено и (условно речено) агенс формализован апстрактном именицом, као и када се ради о конкретној¹⁸ (пример 42), односно уколи-

¹⁴ О овој концепцији, типовима и манифестацијама в. Балек 2021.

¹⁵ Нпр. *Спросила сначала легко, без душевной тревоги: «Утерьял сына моем о?»*

¹⁶ На основу датог значења овај глагол „улази” у парадигму мотивног *терять*.

¹⁷ Уп. модел *терять – потерять – Ø (*потеривать)*. Код *утеривать*, насупротив другом члану у низу, у својству апсенса појављује се лична заменица за 1. лице јединице у акузативу (*живо* /+/): *Не утеривайте меня... Николай Аполлонович*.

¹⁸ Ни *утерять* ни *потерять* немају допуну у виду градивне именице, нпр. *вино*, са

ко се врши градација каритивности (43): (41) *В тех вариантах терялась [потерялась; утерялась] только жизнь, в этом — и жизнь и честь*; (42) *Потолок, стены огромного дансинга терялись [утерялись, потерялись] где-то в синеватой мгле*; (43) *Между тем на практике все сроки были сразу разрушены и необходимая связь между операциями отдельных фронтов быстро утеривалась [утерялась, потерялась]*. Семантичка неподударност код *теряться*, *потеряться* и *утеряться* – *утериваться* присутна је једино у последњем значењу, где се каритивна семантика транспонује у афективну сферу – ‘лишити се спокоја, хладнокрвности, трезвености’:¹⁹ (44) *Однако, согласно данным исследований, проведённых на Западе, подавляющее большинство мужчин теряются [потерялись; *утерялись] при виде женщины в ярком наряде*.

2.9. Репрезенти каритивног значења могу бити и негирани облици глагола *хватать* (искључиво у 5. значењу према МАС) односно *хватить* (у 10-ом), међу којима се видска кореспонденција успоставља управо у датом домену. Будући да је реч о негацији, апсенси се граматикализује генитивном објекатском допуном, док је оријентир-агенс представљен дативом или пак такође генитивом (у оквиру посесивне конструкције у + ген.). Појмови на позицији апсенса могу бити и конкретни и апстрактни, док оријентирани могу представљати како метафоричке ентитете у својству законодавних тела тако и појединачна лица и сл.: (45) *А исполнительной власти не хватает жёсткости, присущей Трошеву*; (46) *Но сил для этого у старого человека не хватило, он сорвался, упал и скончался от полученных травм*.

2.10. Са аспекта информационе структуре и перспективизације ситуације и глаголи из семантички супротстављене скупине, какви су *получать* и *получить*, могу се уврстити у каритивне репрезенте уколико објекатска допуна означава конкретне, измерљиве појмове, а оријентир-посесор је контекстуално експлициран – обично је то ентитет с обележјима *живо* /+/ и *људско* /+/, нпр.: (47) *[...] и если учитель не врал, то за Ози он получил чуть больше чем три тысячи*. Дакле, *учитель* (рус. *учитель*) – оријентир-посесор – примио је *три хиљаде* (рус. *три тысячи*), што представља објекат. Са аспекта перспективизације денотиране ситуације лако се да закључити да је особа која је дала новац – агенс²⁰, три хиљаде – апсенси²¹, а особа која их је узела – оријентир. Уп.: (47а) *Х отдал У за Ози больше чем три тысячи*; (47б) *Я лишился трёх тысяч за Ози*. Поред тога, информациона структура мора имплицирати да је оријентир²² поседовао одређени ентитет, да није посредник. Стога уколико изостане неки од горенаведених услова, није реч о каритивној ситуацији. То је случај у следећим примерима, иако се у (48б) агенс граматикализује генитивном конструкцијом с пред-

способношћу да промени своје квалитативне особине. Уп. постепени губитак *својстава* карактеристичних за дату лексему, а не њено физичко одсуство (што би био случај уколико би се наведени глагол НСВ заменио поменутиим варијантама СВ): *Чтобы вино даром не терялось, я поднёс чайник ко рту и вытянул из носика хороший ледяной глоток*.

¹⁹ У НКРЯ се у датом значењу не јављају *утеряться* – *утериваться*.

²⁰ Премда није контекстуално експлициран.

²¹ Давалац новца се свесно лишава наведене суме.

²² У дубинској структури, заправо, агенс јер он *даје* одређени ентитет.

логом *от*: (48а) *Вика получила красивое платье*; (48б) *Вика получила красивое платье от Саши* (примери наши). Међутим, пошто се каритивност одликује ниским степеном граматикализације, а, уз то, у словенским језицима је готово у потпуности неистражена, пружа разне интерпретативне могућности. Сматрамо да одређена лексичка средства могу указивати на модификацију ситуације, прелазак из не-каритивне у каритивну, чак и уколико немају дато значење, захваљујући управо информационој структури. Уп. придеве *новый* и *свежий*²³ који у (49), због пресупозиције, указују на каритивност, док, с друге стране, у (50) прва наведена лексема не упућује на дато значење: (49) *Здание получило новый / свежий взгляд* [← лишилось старого взгляда] (пример наш) vs. (50) *Наш город получил новую гидроэлектростанцию* [≠ лишился (старой, первой и т.п.) гидроэлектростанции] (пример наш).

3. Спроведена анализа је показала да се каритивно значење посматраних глагола манифестује кроз опште одсуство посесије – *лишитъ/лишатъ*, (*не хватитъ/хвататъ*, *отсутствовать* и др.; насилно отуђивање/недозвољено присвајање – *отобратъ(ся)/отбиратъ(ся)*, *отнять(ся)/отнимать(ся)*; и (метафоричко) кретање – *удалять(ся)/удалить(ся)*, *отчуждать(ся)/отчудить(ся)*²⁴; а да граматикализација и семантичке улоге партиципаната зависе од њиховог броја у каритивној ситуацији. Наиме, апсенс се уз посматране глаголе из семантичке сфере отуђивања/лишавања реализује махом на позицији семантичког објекта (најчешће у акузативу и генитиву), осим уз рефлексивне облике када може бити семантички субјекат. Иако су оријентир често агенси, постоје одступања у оним случајевима када се у контексту појављују други партиципанти – нпр. (пасивни) посесор је оријентир (именица у номинативу, генитиву или дативу, те формализована помоћу конструкција *от/у* + ген.) уколико је експлициран агенс који контролише ситуацију и утиче на одсуство/неукључење апсенса. Захваљујући информационој структури и перспективизацији глаголе *получать/получить* уврстили смо у глаголске репрезенте каритивности, али и придеве *новый* и *свежий* када су атрибути именица у улози апсенса уз наведене глаголе. С обзиром на низак степен граматикализованости каритивне семантике, наредне етапе истраживања требало би да садрже *контролу* као значајан фактор приликом дефинисања улога партиципаната.

Цитирана литература

Архипов, Александр В. Типология комитативных конструкций. Москва: Знак, 2009.

[Arkhipov, Aleksandr V. Tipologija komitativnykh konstruktsii. Moskva: Znak, 2009.]

Balek, Tijana. «Propriétés aspectuelles des verbes russes désignant l’action d’«acquérir» et leurs équivalents serbes» [Аспектуальные особенности глаголов с общим значением ‘приобрести’ в русском языке и их сербские эквиваленты]. [In:] Т.

²³ У литератури посвећеној каритивима у руском језику издвојени су нпр. придеви *сухой*, *пресный* и *пустой* (Толстая 2008), а у домаћој *празан* (Миланов 2019).

²⁴ Могуће су транспозиције у апстрактне сфере (нпр. у емоционалну).

Milliaressi (éd.) *La relation temps/aspect: approches typologique et contrastive*. Lille: Université Charles-de-Gaulle – Lille 3, 2018, 341–348.

Балек, Тијана. Дефектност видске парадигме у руском и српском језику [необјављена докторска дисертација]. Нови Сад, 2021.

[Balek, Tijana. Defektnost vidske paradigme u ruskom i srpskom jeziku [neobjavljena doktorska disertacija]. Novi Sad, 2021.]

Боханова, Айгуль С. «Вербализация категории лишительности: критерии ограничения». Вестник КазНУ. Серия филологическая 1–2, 2013: 169–173.

[Bokhanova, Aigul' S. «Verbalizatsiia kategorii lishitel'nosti: kriterii ogranicheniia». Vestnik KazNU. Seriiā filologicheskaiā 1–2, 2013: 169–173.]

Lehmann, Christian. „Predicate classes and participation“. [In:] H. Seiler, W. Premper (eds.) *Partizipation: Das sprachliche Erfassen von Sachverhalten (Language universals series 6)*. Tübingen: G. Narr, 1991, 183–239.

Lehmann, Christian. „Participant roles, thematic roles and syntactic relations“. [In:] T. Tsunoda, T. Kageyama (eds.) *Voice and grammatical relations. Festschrift for Masayoshi Shibatani (Typological Studies in Language 65)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2006, 153–174.

Иванов, Вячеслав В. «Типология лишительности (каритивности)». [В:] В. В. Иванов, Т. Н. Молошная (ред.) *Этюды по типологии грамматических категорий в славянских языках*. Москва: Изд-во Индрик, 1995, 5–59.

[Ivanov, Viacheslav V. «Tipologiiā lishitel'nosti (karitivnosti)». [V:] V. V. Ivanov, T. N. Moloshnaiā (red.) *Ėtiūdy po tipologii grammaticheskikh kategorii v slaviānskikh iāzykakh*. Moskva: Izd-vo Indrik, 1995, 5–59.]

Миланов, Наташа М. „Прилог опису семантике придева *prazan*“. Наш језик L/2, 2019: 449–456.

[Milanov, Nataša M. „Prilog opisu semantike prideva *prazan*“. Naš jezik L/2, 2019: 449–456.]

Оскольская, Софья А., Наталья М. Заика, Сергей Б. Клименко, Максим Л. Федотов. «Определение каритива как сравнительного понятия». Вопросы языкознания 3, 2020: 7–25.

[Oskol'skaiā, Sof'iā A., Natal'iā M. Zaika, Sergeĭ B. Klimenko, Maksim L. Fedotov. «Opredelenie karitiva kak sravnitel'nogo poniātiā». Voprosy iāzykoznaniiā 3, 2020: 7–25.]

Радчук, Ольга В. «Корреляция понятия «отсутствие» с семантическими категориями лишительности, каритивности и необладания». Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды 4(70), 2019: 52–57.

[Radchuk, Ol'ga V. «Korreliatsiia poniātiā «otsutstvie» s semanticheskimi kategoriiāmi lishitel'nosti, karitivnosti i neobladaniā». Russkaiā filologiiā. Vestnik Har'kovskogo natsional'nogo pedagogicheskogo universiteta imeni G. S. Skovorody 4(70), 2019: 52–57.]

Толстая, Светлана М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. Москва: Изд-во Индрик, 2008.

[Tolstaiā, Svetlana M. Prostranstvo slova. Leksicheskaiā semantika v obshche-slaviānskoĭ perspektive. Moskva: Izd-vo Indrik, 2008.]

Извори

БАС: Словарь современного русского языка (ред. В. И. Чернышов). Т. 1–17. Москва – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1950–1965.

[BAS: Slovar' sovremennogo russkogo iazyka (red. V. I. Chernyshov). T. 1–17. Moskva – Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1950–1965.]

МАС: Словарь русского языка: В 4-х томах (ред. А. П. Евгеньева). <<http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>> 07.04.2021.

[MAS: Slovar' russkogo iazyka: V 4-kh tomakh (red. A. P. Evgen'eva). <<http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>> 07.04.2021]

НКРЯ: Национальный корпус русского языка. <<https://ruscorpora.ru/new/>> 17.04.2021.

[NKRIā: Natsional'nyĭ korpus russkogo iazyka. <<https://ruscorpora.ru/new/>> 17.04.2021]

ТСРГ: Толковый словарь русских глаголов. Идеографическое описание (ред. Л. Г. Бабенко). Москва: АСТ-ПРЕСС, 1999.

[TSRG: Tolkovyiĭ slovar' russkikh glagolov. Ideograficheskoe opisaniĭe (red. L. G. Babenko). Moskva: AST-PRESS, 1999.]

Тијана Балек

О ЛЕКСИЧЕСКОЙ КАРИТИВНОСТИ, РЕПРЕЗЕНТИРОВАННОЙ ГЛАГОЛАМИ, И ГРАММАТИКАЛИЗАЦИИ ПАРТИЦИПАНТОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В данной статье анализируются (1) представление каритивности (лишительности) на лексическом уровне с помощью глаголов, принадлежащих к семантическому классу отчуждения, напр. *лишать(ся)* – *лишить(ся)*, *отчуждать*, *не хватать* – *не хватить* и др., и (2) грамматическая формализация партиципантов. Благодаря перспективизации и информационной структуре высказывания в качестве каритивных показателей были рассмотрены глаголы *получать* – *получить*, а также прилагательные *новый* и *свежий*. Анализ показал, что у рассматриваемых глаголов каритивность осуществляется как отсутствие посессии, (метафорическое) движение, принудительное отчуждение и присвоение без разрешения. Семантическая и синтаксическая роли партиципантов зависят от их числа и валентностного потенциала конкретного глагола. Обязательный участник каритивной ситуации — абсент (недостающий элемент, занимающий позицию субъекта или объекта), а роли ориентира и агенса могут альтернировать, кроме в тех случаях, когда в ситуации эксплицируется пассивный обладатель.

Ключевые слова: каритивность, глаголы, абсент, ориентир, партиципанты, агенс, субъект, отчуждение.